

— Cikánský tábor v Letech (1942–1943)

V období nacistického režimu zaujímaly v systému nucené tábory koncentrace zvláštní místo cikánské tábory. Jejich účelem bylo na časově neomezenou dobu „*vyloučit ze společnosti a převychovat k práci, pořádku a kázni*“ osoby, jimž dávala klasifikační tabulka rasového pseudovědce Roberta Rittera buď jméno Cikáni, nebo označení cikánští míšenci.

Uvedená internační zařízení byla postupně budována na různých místech Německé říše (např. v Berlíně-Marzahnu, ve východopruském Královci aj.), včetně okupovaných evropských zemí (v rakouském Lackenbachu, francouzském Poitiers, polské Lodži ad.), stejně jako satelitních a loutkových států (v chorvatském Jasenovci, slovenské Dubnici n. Váhom aj.). Opomenuto přitom nemohlo zůstat ani protektorátní území, kde byly cikánské tábory zřízeny jak v Čechách (v Letech na okr. Písek), tak na Moravě (v Hodoníně na okr. Blansko). Dosavadní znalosti o letském táboře jsou shrnuty v podobě odpovědí na několik následujících otázek.

1. Kdo a z jakých důvodů byl deportován do tábora v Letech?

Podle výnosu ministerstva vnitra z 30. 11. 1939 se museli všichni cikáni do dvou měsíců usadit a zanechat jakéhokoliv územního pohybu. Pokud by někdo z nich tento výnos, který se rovnal v podstatě zákazu kočování, nedodržel, bylo mu pohroženo zařazením do kárných pracovních táborů, otevřených na základě vládních nařízení č. 72 a 188/1939 Sb. a určených k přechodné vazbě a pracovnímu využití mužů ze společenské periferie.

Za cikány byli přitom ve smyslu zákona č. 117/1927 Sb. považováni jednak příslušníci romského (nebo-li, dobově řečeno, cikánského) etnika a jednak tzv. bílí cikáni, kteří způsobem svého života etnické Cikány pouze připomínali, neboť stejně jako oni „šli světem“ a někdy se k nim také připojovali (jednalo se např. o kočovné, nebo spíše potulné kotláře, brusiče a deštníkáře, kramáře, šumaře, provozovatele malých kolotočů a jiných zábavních atrakcí). Mnozí z těchto společenských vydědenců neměli trvalá bydliště ani stálé zdroje obživy, a čas-

to se proto uchylovali k polnímu a lesnímu pychu, žebrotě a různým deliktům, ohrožujícím podle litery zákona bezpečnost obyvatelstva a jeho majetku.

Podíl Cikánů na celkovém počtu káránců, držených v kárných pracovních táborech, nebyl příliš vysoký a zřídka kdy přesáhl hranici 10 %. Tábory byly v provozu v Letech a v Hodoníně v době od srpna 1940 do prosince 1941.

Počáteční proticikánská opatření se zdůvodňovala výhradně ochranou, respektive předcházením různým formám kriminality či projevům nemorálnosti. Rasově perzekuční motivace na tomto poli prozatím nedocházela žádného uplatnění. Situace se začala měnit teprve potom, co se podařilo protektorátní administrativu veskrze podřídit německému okupačnímu aparátu a co se mj. i normativní akty proti Cikánům stávaly téměř doslovnými kopiemi říšskoněmeckých originálů.

Prvním z takovýchto převzatých výnosů se stalo vládní nařízení č. 89/1942 Sb. o preventivním potírání zločinnosti, podle jehož ustanovení mohla protektorátní kriminální policie uvalovat ochrannou vazbu nejenom na zločince z povolání (*Berufsverbrecher*), ale také na živly jednající proti společnosti (*Asoziale*); k asociální společenské vrstvě byli kromě tuláků, žebráků nebo prostitutek počítáni zcela jasně také Cikáni.

Policejní preventivní vazba se vykonávala od ledna do července 1942 ve sběrných táborech (na něž byly přeměněny oba dosavadní kárné pracovní tábory a jimiž se dále staly také zemské donucovací pracovny v Praze, Pardubicích a v Brně) a mimo protektorátní území v říšskoněmeckých koncentračních táborech (především Auschwitz, později rovněž Buchenwald nebo Ravensbrück); účast cikánských vězňů na těchto vazebních formách zůstávala však nadále poměrně nízká.

Další dvě opatření, totiž výnos ministerstva vnitra z 24. 6. 1942 a následný rozkaz generálního velitele neuniformované protektorátní policie z 10. 7. 1942, se týkala boje proti tzv. cikánskému zlořádu.

Podobně jako předtím v Německé říši uskutečnily protektorátní bezpečnostní složky 2. 8. 1942 na základě obou těchto nařízení nejprve soupis všech Cikánů, cikánských míšenců a osob potulujících se tzv. po cikánsku. Akce byla označena jako „den podchycení Cikánů“ (*Tag der Erfassung der Zigeuner*) a byla vstupní branou ke konečnému řešení cikánské otázky.

Z podchycené populace (dohromady šlo o 5 803 Cikánů a cikánských míšenců, 5 108 osob, které „žily cikánským způsobem“ a 948 dalších jednotlivců nacházejících se ve věznicích, nemocnicích a jiných podobných zařízeních) provedla příslušná oddělení kriminální policie ve spolupráci s četnickými pátracími stanicemi výběr „na základě rasy“ (*aus dem Wesen der Rasse*). Takto stigmatizovaní lidé byli pak rozřazeni do dvou skupin; větší z nich zůstala ponechána na svobodě a jejím příslušníkům byly z tzv. rasově-hygienických a biologických důvodů

odňaty občanské průkazy a nahrazeny cikánskými legitimacemi, kdežto v menší skupině se ocitli asociálové s předpoklady pro uvalení ochranné vazby, kteří pak byli se členy svých rodin zavlečeni do cikánských táborů. Ty byly otevřeny s okamžitou platností na místě dosavadních kárných pracovních, respektive sběrných táborů.

Letským cikánským táborem prošlo nejméně 1 300 mužů, žen a dětí včetně 36 novorozenců, narozených už na místě. Není známo, kolik z těchto osob připadalo na etnické Cikány a kolik na cikány bílé neboli světské. Zdá se však, že ona „necikánská“ složka tu měla nepoměrně četnější zastoupení, než jak tomu bylo v táboře hodonínském. Průběhem doby byli její příslušníci z internace propouštěni, naposledy se tak stalo po vypravení závěrečného hromadného transportu z Letů do Auschwitz-Birkenau.

Buď jak buď, v táboře byli násilně koncentrováni muži a ženy se svými dětmi, všichni kvůli údajně nepřizpůsobivému a kriminálnímu chování a jednání, jehož se měli dopouštět všichni bez rozdílu, od starců až po kojence. Převážná většina z nich se tam však vyskytla čistě na základě skutečnosti, že byli Cikány. Při jejich zajišťování a následném uvěznění stály za oficiálně zdůrazňovanou prevencí navenek nepřiznávané rasové důvody.

Nejlépe to dokazuje intenzivní zájem výzkumného pracoviště pro rasovou hygienu a biologii obyvatelstva, které působilo při říšském zdravotnickém úřadu ministerstva vnitra v Berlíně. Pracoviště si vyžadovalo z tábora např. hlášení se statistickými údaji o plodnosti internovaných žen, přehledy vězňů a vězeňkyň pocházejících z dvojčat a další podobné zdroje informací ke svému „bádání“.

2. Které úřady o zavlečení osob do tábora rozhodovaly?

Kdo nesl za tuto deportaci osobní odpovědnost a komu příslušelo řízení tábora? Brutální proticikánský postup nařizovala a dirigovala okupační moc, jeho provádění se svěřovalo administrativě, která byla v Protektorátu Čechy a Morava dvoukolejná: říšskoněmecká správa (úřad říšského protektora a podřízené mu úřady jednotlivých oberlandratů) měla na starosti záležitosti německých občanů, česká (vládní, zemské a okresní úřady) byla pod dohledem říšskoněmecké správy a starala se o věci protektorátních státních příslušníků. V roce 1942 byla po Heydrichově správní reformě česká administrativa prostoupena tzv. správou z příkazu říše, a tím přímo začleněna do aparátu okupantů.

Stejně jako veřejná správa měla na protektorátním území dvojí organizaci rovněž policie. Říšskoněmecká policie se dělila na odbor pořádkový (*Ordnungspolizei*) a bezpečnostní (*Sicherheitspolizei*); velitelé pořádkové a bezpečnostní policie v protektorátu byli přiděleni úřadu říšského

protektora a vykonávali odtud přísnou kontrolu a dozor nad českou uniformovanou a neuniformovanou policií; součástí neuniformované byla jednak tajná a jednak kriminální policie, jejichž působnost byla převedena pod německé velení (v prvním případě zcela, ve druhém částečně).

Otázka Cikánů spadala do kompetence obou kriminálních policií, takže o příslušných deportacích do letského tábora rozhodovali říšskoněmečtí i čeští kriminalisté: jedni k tomu vydávali patričné rozkazy, druzí byli jejich vykonavateli. Jmenovitě šlo o následující hlavní osoby:

Standartenführer SS Horst Böhme byl nejprve šéfem oddělení, později velitelem německé bezpečnostní policie a bezpečnostní služby; od počátku července 1942 se stal generálním velitelem neuniformované protektorátní policie, který velel mj. kriminální ústředně v Praze a také obecní kriminální policii. Po třech měsících jej v těchto funkcích vystřídal **standartenführer SS Erwin Weinmann**, jenž vydal koncem září 1942 táborový řád, platný pro oba protektorátní cikánské tábory. Velitelem německé kriminální policie v Praze a štábním šéfem na úřadu generálního velitele neuniformované protektorátní policie byl **standartenführer SS Friedrich Sowa**, který v březnu 1942 zformuloval podle říšskoněmeckého vzoru výnos protektorátní vlády o preventivním potírání zločinnosti, v červnu téhož roku vypracoval prováděcí nařízení k boji proti tzv. cikánskému zlořádu a od března 1943 nařizoval provádět deportace protektorátních Cikánů do osvětimského cikánského tábora ve smyslu Himmlerova tzv. Auschwitz-Erlassu. **Říšskoněmecký kriminální rada August Lyss** zastupoval Sovu v jeho úřadu a byl jinak zemským inspektorem neuniformované protektorátní policie, jenž vykonával roku 1942 dohled nad srpnovým soupisem Cikánů, cikánských míšenců a osob potulujících se po cikánském způsobu, stejně jako dohled nad jejich dodáváním do Letů.

Realizací obou posledně uvedených akcí byla pověřena kriminální ústředna a tři její nejvyšší činitelé. Na prvním místě **sekční rada Josef Šejnoha**, šéf české kriminální policie a velitel IV. oddělení štábu generálního velitele neuniformované protektorátní policie; tam byl podřízen přímo Sowovi, na jehož rozkaz zorganizoval transporty do Letů a později do Auschwitz-Birkenau. Šejnohu ve funkci přednosta ústředny zastupoval **kriminální rada Ladislav Moravec**, který spolu s právníkem téhož pracoviště **Františkem Kuchařem** nesl osobní odpovědnost za hladký průběh obou deportací.

Řízení letského tábora zůstalo ponecháno v kompetenci české veřejné správy: na ministerstvu vnitra spadaly Lety pod pravomoc referátu pro pracovní tábory (ten řídili postupně **Rudolf Seidl, Jaroslav Pošvár a Jiří Letov**), na zemském úřadu pak pod pravomoc oddělení I/6 (v jeho čele stál **Jan Svoboda**).

Zemský úřad jako provozovatel tábora zaměstnával také všechen táborový personál, k němuž patřil velitel, hospodářská správa, strážní, jakož i několik dalších neuniformovaných zaměstnanců.

Službu vykonávali v táboře většinou bývalí četníci, kteří sice byli ozbrojeni a nosili zvláštní uniformy, ukončili však příslušnost v četnickém sboru a své tamní hodnosti nahradili novou titulaturou, neboť se stali civilními zaměstnanci zemského úřadu.

Veliteli tábora byli vrchní administrativní oficiálové **Josef Janovský** (dříve štábní kapitán četnictva) a **Štefan Blahynka** (dříve nadporučík četnictva), pod nimiž sloužilo v hospodářské správě několik administrativních oficiálů a kancelářských oficiantů (před stanovenou dobou vesměs četnických strážmistrů) a strážní mužstvo; to bylo složeno z 30–50 někdejších četníků, hrubých a surových mužů, kteří podřízené vězně šikanovali, bili a páchali na nich násilnosti. Kromě tohoto uniformovaného personálu působili v táboře také zdravotníci, nejprve dvojice smluvních a pak stálých lékařů s ošetřovatelkami a dezinfektorem.

Z vyjmenovaných aktérů stanulo po roce 1945 jen několik málo před mimořádným lidovým soudem v Praze, aby se tu odpovídalo za svou činnost za nacistické okupace. Potrestán byl přitom jediný z nich, Friedrich Sowa, odsouzený k deseti letům těžkého žaláře; v rozsudku jej však soud zprostil obvinění ze spoluodpovědnosti za záhubu 4 701 protektorátních Cikánů, kteří byli na jeho příkaz podle Auschwitz-Erlassu deportováni na jistou smrt. Trestní řízení dalších obžalovaných, totiž Josefa Šejnohy, Ladislava Moravce a kupodivu také Josefa Janovského, byla naopak zastavena. S podobnými výsledky skončila také poválečná jednání očištné komise pro veřejné zaměstnance, před níž stanuli bývalí dozorcí z letského tábora, **Josef Hejduk** a **Josef Luňáček**, oba pro týrání a zlé nakládání s vězni; první z obviněných vyšel s pouhou důtkou, druhý byl osvobozen.

3. Jaké byly životní podmínky a režim v táboře?

Žádným popisem táborové situace nelze vyjádřit míru strádání, utrpení a ponižování vězňů, k němuž chybí vhodná slovní zásoba. Omezím se proto na uvedení kusé faktografie, kterou se mi podařilo zjistit z torzovitě zachovaných archiválií nebo z memorátů hrstky pamětníků.

Po vstupu do tábora se všichni nově příchozí podrobovali zběžné očiště. Muže a zavšivené ženy nebo děti zbavovali přivolaní holiči vlasů úplně, kdežto ostatní ženy a děti stříhali zcela nakrátko. Pak mělo následovat mytí, které se ale provádělo jen velmi ledabyly v umývárně s nefungujícími sprchami, nebo společně v nedalekém rybníce Lipěže. Dodržování osobní hygieny nebo přepírání prádla, pokud ovšem vězňové nějakým vůbec disponovali, zůstávalo i v dalších dnech pouhou fikcí; obojí se dalo provádět jen v dlouhých a nepravidelných intervalech. Z později postavené vodní nádrže se voda přiváděla vodojemem na umývárnu, i tam se s ní však muselo šetřit. Drastické důkazy o tom poskytuje kniha nemocných, do níž tábo-

rový lékař při potírání svrabu v říjnu 1942 opakovaně zapsal drastické poznámky typu: „*Nutno mýti, nemá prý vodu, nechť jí dáť*“, „*Zjištěno moc špíny*“, „*Opět zjištěno moc špíny*“ atd. Rovněž pitné vody bylo trvale velmi málo; jediná studna k zásobování přeplněného tábora nestačila a bylo ji třeba dovážet, aby se čelilo jejímu případnému kalamitnímu nedostatku.

Tábor tvořilo 50 baráček, z nichž šest sloužilo k ubytování personálu, čtyři byly určeny pro kanceláře, dva pro ordinaci a nemocnici, dva pro skladiště a vždy jeden pro dílny, strážnici a vězení. Vězňové měli vyhrazeno 32 těchto zchátralých dřevěných staveb, k nimž krátce před otevřením tábora přibyl ještě jeden velký, rovněž dřevěný barák.

Příchozí vězně ubytovali po skupinách: muže a chlapce v baráčkách 1-16, zatímco v baráčkách 17-20 a ve velkém baráku našly přístřešek děti do devíti let a v baráčkách 21-36 byly umístěny ženy a dívky. Každý z baráček mohl pojmut 4-6 osob, velký barák celkem 80 osob. Během tří denního táborového provozu byla však kapacita všech ubikací zcela vyčerpána a po dalších třech týdnech neutuchajícím přívalem nových přírůstků neúměrně překračována. Koncem srpna 1942 bylo do jednoho baráčku nacpáno 10 i více dospělých a mladistvých a ve velkém baráku se tísnilo až 260 dětí.

K ubytování přespočetných vězňů musely být proto do táborového areálu přestěhovány další velké barákové stavby; ani tato opatření však nedokázala odstranit přeplněnost tábora, která se tak stala po celou dobu jeho existence trvalým a neuspokojivě řešeným problémem.

Strava vězňů se skládala z denní dávky chleba a ze tří základních jídel, která se připravovala v táborové kuchyni z úředně předepsaných a nedostatečně dávkovaných potravin. O kvalitě a množství jídla poskytl bývalý vězeň Václav Studený následující svědeckou výpověď: „*Naše obvyklá strava byla ráno hořká káva s kouskem chleba. K obědu byla polévka, do níž byly naházeny spodní lupeny od hlávek zelí apod., ještě znečištěné housenkami a vůbec nezbažené nečistoty, byly tak naházeny do polévky, jak byly sebrány. Kromě toho byly brambory, do nichž byl zamíchán buď hlávkový salát, nebo mrkev. Hlávkový salát byl svařen s brambory a rozmíchán s nimi. K večeři byla zase polévka, jako jsme měli v poledne a které jsme byli přejedeni... Internovaní mívali v táboře takový hlad, že někteří, kteří měli dobrý žaludek, pojídali slupky brambor z nádoby, v níž byly tyto slupky připraveny pro vepře.*“

Vězňové byli do tábora dodáni v letních měsících roku 1942. Muži, u kterých se počítalo s jejich nasazením na vnější pracoviště, vyfasovali opotřebovanou pracovní obuv a černě obarvené, vyřazené vojenské uniformy, zatímco ženám a dětem bylo ponecháno jejich lehké a značně obnošené nebo roztrhané oblečení, při čemž boty měly všechny chatrné, obvykleji však vůbec žádné. S příchodem chladného počasí musely být i ženám vydávány alespoň vojenské kalhoty, zatímco dětem se v táborových dílnách narychlo zhotovovaly z plstěných hader bačkory, nebo se pro ně nakupovaly dřeváky.

Zanedbávání nezbytných podmínek čistoty a hygieny, stísněné podmínky v provlhklých, předchozími uživateli zahmyzených a špatně vytápěných ubikacích, hladové přiděly jídla a nedostatek tekutin spolu s výchozí podvýživou a všeobecnou tělesnou slabostí vězňů vytvářely živnou půdu pro výskyt a šíření infekčních chorob. Vedle četných dětských nemocí, jako záškrtu, příušnic nebo spalniček, jakož i obecně rozšířeného svrabu, trachomu a horečnatých chorob horních cest dýchacích, zachvátila tábor také dvě zvláště nebezpečná tyfózní onemocnění, která od přelomu let 1942-1943 přerostla v hrozivé epidemie.

Lékařskou službu vykonávali smluvní lékaři, nejprve František Kopecký z Mirovic a po něm Jan Neuwirth ze Starého Sedla, navštěvující tábor z obcí, v nichž provozovali svou lékařskou praxi, od ledna do května 1943 pak stáli lékaři Bohumil Stejskal a Michal Bohin, který sem byl odeslán v rámci totálního nasazení Židů. Zvláště těžké pacienty zpočátku hospitalizovali ve veřejných nemocnicích v Písku nebo ve Strakonících, později, když začalo nemocnosti lavinovitě přibývat, umísťovali je na zvláštním izolačním baráku. V polovině února 1943, kdy bylo mezi nemocnými vězni diagnostifikováno 15 případů břišního a 34 případů skvrnitého tyfu, musela být nad táborovým areálem vyhlášena karanténa, která trvala do okamžiku, než došlo k vypravení závěrečného transportu do Auschwitz-Birkenau.

O zajištění nějakých kulturních potřeb letských vězňů nemůže být řeči. Jejich kulturní dědictví bylo naopak zabavením kočovných vozů, hudebních nástrojů, tradičních oděvů a ozdob zdevastováno a nakonec do základů vymýceno. V táboře se stala obcovací řečí němčina a komunikovat česky nebo v dialektech tu bylo zakázáno. Dětem od chvíle, kdy za nimi zapadla táborová brána, skončila školní docházka.

V táboře byl nastolen vojensko-policejní režim, do něhož dává nahlédnout *Lagerordnung für die Zigeunerlager Lety bei Pisek (Böhmen) und Hodonin bei Kunstadt (Mähren)*.

Podle tohoto tiskem vydaného řádu byli vězňové zcela podřízeni uniformovaným orgánům a museli rychle a bez odmluv splňovat všechny jejich příkazy. Při setkání s nimi měli nařízeno vždy smeknout pokrývku hlavy a postavit se do pozoru a při každém případném rozhovoru je titulovat oslovením „pane“ a označením hodnosti.

Den probíhal v táboře podle rozvrhu, který byl řádem vměstnán s vojenskou přesností v létě mezi 5. až 21., v zimě mezi 6. a 20. hodinu. Začínal budíčkem a společnou snídaní, po níž vězňové nastupovali do určeného zaměstnání; jejich pracovní doba trvala nejméně deset nebo osm hodin a byla přerušena krátkou polední přestávkou. Po návratu z pracovišť, večeri a osobním volnu končil všední den večerkou, která byla o nedělích a svátcích prodloužena o jednu hodinu.

Styk s cizími osobami mohli vězňové uskutečnit jen na základě mimořádného povolení, které však velitel prakticky neposkytoval. Podobně mohli pouze s velitelovým souhlasem

napsat měsíčně dva dopisy a přijmout dva dopisy nebo balíček do 3 kg. Vše muselo procházet cenzurou, respektive prohlídkou, a při zjištění jakýchkoliv závad se korespondence ani zásilky nedoručovaly a byly ničeny. I tak docházelo nebo bylo odesláno dopisů neobyčejně málo, takže veškerý styk vězňů s vnějším světem v podstatě ustával.

Legální opuštění tábora a návštěvy v něm mohl ve zvlášť naléhavých a odůvodněných případech povolovat opět jenom velitel. To se však stávalo zcela výjimečně, takže např. i na pohřbech zemřelých vězňů bývala přítomnost jejich pozůstalých vyloučena.

Opačnou možnost, jak se dostat z tábora a tím se vysvobodit z jeho pout, představovaly útěky. Uskutečňovaly se nejen přímo z táborového areálu, obepnutého vysokým prkenným plotem a hlídaného ozbrojenou stráží se služebními psy, ale také z dislokovaných lesních a zemědělských pracovišť, strážných jedním, nejvýše dvěma strážními hlídkami. Za dobu existence tábora se odtud pokusilo uprchnout celkem 107 mužů, žen a dětí, pouze třetina těchto úteků byla však úspěšná.

Přestupky proti táborovému řádu se trestaly buď uložením tzv. výchovných opatření (jakými bylo odnětí poskytovaných výhod, vyslovení důtky, určení na těžkou nebo nepříjemnou práci, umístění do táborového vězení), nebo návrhem na vsazení do policejní ochranné vazby (to se týkalo jednak vězňů, kteří byli dopadeni na útěku, pokusili se o útěk, napomáhali druhým při útěku nebo pokusu o útěk a neudali přípravu druhých k útěku, dále vězňů, kteří svým jednáním narušovali klid a nabádali druhé k zanedbávání povinností, a konečně vězňů, jež svým chováním dokazovali, že jim uložená výchovná opatření byla bezvýsledná, jakož i vězňů, kteří byli souzeni za trestné činy spáchané v táboře).

4. Jaké práce byly v táboře vynucovány?

Jedním z účelů nucené táborové koncentrace měla být převýchova vězňů k práci. Táborový řád proto nařizoval, aby každý internovaný bez rozdílu věku či pohlaví pracoval a aby nikdo nebyl od této povinnosti osvobozen. V duchu tohoto nařízení byly pak sestavovány pracovní skupiny mužů, žen a mladistvých a odděleny od skupiny dětí od 3 do 9 let a od skupiny kojenců.

Muže určovali většinou na vnější práce a uvnitř tábora se jich používalo buď pro jejich řemeslné dovednosti v dílnách, nebo ke zvlášť namáhavým pracím v kuchyních. Mužské skupiny pracovaly na stavbě silnice v úseku mezi Lety a Starým Sedlem a dále na zpracování lesních polomů v Nevězicích, Oslově a ve Zboníně. Spolu se ženami a mládeží pomáhali však muži také při sklizni obilí a zejména brambor na statcích v Boudách, Cerhonicích, Drahonicích, Drhovlích, v Hradištském Újezdu, Mírči, Miroticích, Netonicích, Orlíku n. Vlt., Zalu-

žanech nebo ve Zlivicích. Pokud ženy nebyly přiděleny na sezónní zemědělské práce, využívalo se jich obvykle také k úklidu tábora, při praní prádla a vypomáhání v kuchyních, k doзору nad malými dětmi a k péči o pacienty v táborové nemocnici. Drobné pracovní povinnosti byly ukládány také dětem školního věku, které se měly pod dohledem k tomu pověřených žen učit nejnütnějším základům čtení a psaní.

Vesměs se přitom jednalo o práce nucené, odměňované tarifní mzdou, která byla odváděna na účet zemského úřadu jako provozovatele tábora. V roce 1942 bylo takto poukázáno 505 047 K. Dosahované výdělký tak sloužily k dalšímu ujařmování vězňů, poněvadž veřejná správa jich používala ke krytí provozních nákladů (na otop, světlo, pořizování výstroje), ale také např. k výplatě mezd uniformovaného a civilního táborového personálu.

5. Kolik vězňů doplatilo na nucenou táborovou koncentraci životem a co bylo příčinami jejich úmrtí?

V táboře zemřelo celkem 326 mužů, žen a dětí. Zdejšími podmínkám padlo v jednotlivých měsících za obět 5 vězňů v srpnu 1942, 17 v září, 16 v říjnu, 23 v listopadu 1942 a dále 136 v lednu 1943, 46 v únoru, 11 v březnu a 6 v dubnu 1943. Nejčastějšími příčinami úmrtí byly podle matričních záznamů zápal plic, katar žaludku a střev, břišní a skvrnitý tyfus, srdeční slabost a další nemoci. Podle věku převládala dětská úmrtnost nad úmrtností dospělých a neobyčejně vysoká byla pak úmrtnost novorozenecká a kojenecká: v táboře přišlo na svět celkem 36 dětí, z nichž tam však téměř všechny následkem tělesné slabosti a podvýživy ve velmi krátké době po narození zahynuly.

Zemřelé převážel jeden z vězňů vždy po setmění na otevřeném žebříňáku do Mirovic, kde je pochovávali na místním hřbitově. Celkem tam byla pohřbena těla 174 vězeňských nebožtíků. V polovině ledna 1943 bylo jihovýchodně od táborového areálu zřízeno provizorní pohřebiště, na němž bylo pochováno 120 zemřelých vězňů. Dalšíh 32 letských vězňů vydechlo naposled ve veřejných nemocnicích a na dalších místech.

Tábor v Letech nebyl vyhlazovací, přesto v něm následkem krutých životních, pracovních a vojensko-policejních poměrů čtvrtina z celkového počtu všech internovaných zahynula. Místo aby byl pouze přestupní stanicí na cestě „do nového sídelního území v Generálním gouvernementu“ (což byla správní jednotka v části okupovaného Polska), proměnil se nebývale vysokou úmrtností ve stanicí konečnou.

6. Kolik letských vězňů bylo transportováno do Osvětimi?

Většinu internovaných ukončily jejich nucený pobyt v Letech transporty, směřující buď do Auschwitz, nebo do Auschwitz-Birkenau. Z rozkazu německé kriminální policie sestavila kriminální ústředna v Praze z letských vězňů dva hromadné transporty: první v rámci preventivního potírání zločinnosti, druhý v rámci boje proti tzv. cikánskému zlořádu.

Menší z těchto transportů se skládal ze 16 mužů a 77 žen. Nikdo z těchto údajných asociálů nepříbyl 3. 12. 1943 do koncentračního tábora Auschwitz za prací, jak se jim snažili v Letech namluvit, nýbrž na jistou smrt. Převažovali totiž mezi nimi senioři, z nichž nejstaršími byli více než osmdesátiletí František Richter, Martin Vrba, Karel Daniel, František Daniel a Josef Vrba.

Masa 420 letských vězňů všech věkových kategorií, ze kterých připadalo 215 na muže a chlapce a 205 na ženy a dívky, byla transportována 7. 5. 1943 do cikánského tábora v Auschwitz-Birkenau. Nejmladším účastníkem tohoto transportu byl sotva měsíční novorozenec Jiří Růžička, nejstarším sedmdesátiletý stařec stejného jména.

Kromě toho byly dvě menší skupiny letských vězňů připojeny k velkým transportům, vypravovaným do osvětinského cikánského tábora z Prahy: 11. 3. 1943 šlo o dvacetičlennou a 19. 10. 1943 o sedmičlennou skupinu.

Cikánský tábor v Letech byl internačním zařízením, v němž byla v období nacistické okupace nuceně soustředěna část českých etnických Cikánů a osob žijících „po cikánsku“. Tábor plnil stejnou úlohu jako souběžný cikánský tábor v Hodoníně, který byl určen pro koncentraci podobných vězňů z Moravy. Muži, ženy a děti v nich internovaní jsou pojmenovávaní postaru jako Cikáni a v některých pasážích s ohledem na posunutý slovní význam označování dokonce jenom jako cikáni (moderní a dnes už závazné etnonymum Romové by totiž v daném kontextu znělo ahistoricky).

Summary

Gypsy camp in Lety (1942 – 1943)

During the Nazi regime, in a system of forced concentration camps, there were special concentration camps for Gypsies. The purpose of the camps was to exclude from society and re-educate – for an unlimited time – those who were classified Gypsies or Gypsies of mixed blood. This article contains questions put to witnesses of the Gypsy Lety camp in Bohemia and their answers.

Gypsies (as Roma were called at the time) and people with a "Gypsy lifestyle" were interned because they had no permanent residence and traveled to earn their living, which was against a government regulation that was intended to punish criminality and immoral behavior and to insure the safety of the population and their property.

In 1942, a law was passed that was to lead to the final solution of the Gypsy question. 5,803 Gypsies and Gypsies of mixed blood and 5,108 people who lived a Gypsy lifestyle and 948 other individuals were rounded up. Most were freed after their identity cards were taken and replaced by Gypsy identity cards. The smaller group were considered asocials and were committed to protective custody; these with their families were dragged off to Gypsy camps. At least 1,300 men, women and children, including 36 newborns, born in the camp, went through the Lety Gypsy camp.

The brutal anti-Gypsy approach was decreed, directed and executed by the occupation force of the Protectorate of Bohemia and Moravia. Basically, Germans gave the orders and headed the police and Czechs carried out the orders.

The direction of the Lety camp remained in the competence of Czech public authorities, who were under supervision of the Germans. The provincial authority, as operator of the camp, employed all of the camp personnel (commander, economic administration, guards, and other employees in plain clothes). Camp employees were usually former provincial policemen who were armed and wore their own uniforms. The camp commanders were two former provincial policemen who supervised the economy and the guards (30-50 abusive and cruel former provincial policemen who beat and assaulted the inmates). In addition to this plain-clothes personnel there was also a medical staff.

After 1945, only a very few of the above-mentioned people stood before the special people's court in Prague to answer for their activity during Nazi occupation. Friedrich Sowa was the only man to be punished, condemned to ten years in jail; in the decision, however, the court acquitted him for co-responsibility in the death of 4,701 Protectorate Gypsies who were deported to certain death in Auschwitz on his orders. The criminal cases against other accused men, i.e., Josef Šejnoha, Ladislav Moravec and apparently also Josef Janovský, on the other hand, were dropped. The postwar lustration committee for public employees, before whom stood former supervisors of the Lety camp, Josef Hejduk and Josef Luňáček, both for torture and ill treatment of prisoners, ended with the same outcome: the former received only a reprimand; the latter was freed.

There are no words to express the hardship, suffering and humiliation of the prisoners in the Lety camp. People washed in a washroom with non-functioning showers or in a nearby pond and only in long and irregular intervals. Later a reservoir for water was built but the water had to be used very sparingly. Drinking water was also very scarce: one well provided for the over-full camp did not suffice and it was necessary to bring some in to master the occasional calamitous insufficiency.

Early on, prisoners were quartered in groups: men and boys in barracks 1–16, children up to the age of 8 in barracks 17-20 and in the one large barracks, and women and girls in barracks 21-36. Each of the barracks could hold 4-6 people, the large barracks 80. After the camp had been running for three days, it was filled to capacity and, three weeks later, the limit was exceeded. At the end of August 1942, 10 or more adults and youths were stuffed in each of the smaller barracks, and in the large barracks as many as 260 children were crowded together. To house the excessive number of prisoners, they had to build more new barracks, but even this measure did not relieve the overcrowding of the camp, which became, for the whole time of its existence, a constant and insoluble problem.

The diet of the prisoners was made up of a daily allotment of bread and three basic, insufficient meals, which were prepared in the camp kitchen. Former prisoner Václav Studený testified to the quality and quantity of the food as follows: *“Our usual diet consisted of hot coffee with a piece of bread in the morning; soup, into which they had thrown the outer leaves of a head of cabbage, etc., more dirty grub and not at all clean, they threw it like that into the soup, the way it was picked. In addition, there were potatoes, into which was mixed either lettuce or carrot. The lettuce was boiled with the potatoes and mixed with them. For dinner there was soup again, the same one we’d had for lunch... The internees were so hungry in the camp that some of them who had good stomachs ate the potato skins from the dishes prepared for the pigs.”*

Prisoners were added to the camp in the summer months of 1942. Men who were to work outside had work shoes and black military uniforms, while women and children were able to keep their light and worn-out or torn clothing, while they had worn-out shoes or, generally, none at all. With the arrival of cool weather, the women also had to be given at least military pants, while, in the camp workshops, slippers were quickly made from rags for children or wooden shoes were bought for them.

The neglect of necessary conditions of cleanliness and hygiene, bad, insufficient food and an insufficiency of water weakened the bodies of the prisoners and infectious diseases spread. In addition to numerous children’s diseases and other usual illnesses, there were two especially dangerous diseases, typhoid fever and typhus (1942-3), which caused the camp area to be quarantined. This lasted until the final transport to Auschwitz-Birkenau.

The Gypsies’ culture was devastated: their carts, musical instruments, and traditional clothing were confiscated. In the camp, the language became German, and to communicate in Czech or any dialect was forbidden. If children went beyond the camp gate, they were deprived of school attendance.

Communication with strangers was almost never permitted. Only with the commander’s permission could one write two letters a month and receive two letters or a package of up to 3 kilos. Everything was censored. If there was anything wrong, correspondences were not delivered. Therefore, few letters were sent and so contact of the prisoners with the outside world basically stopped.

A high wooden fence and armed-guards with dogs discouraged people from escaping. During the existence of the camp, 107 men, women and children attempted to escape. Only 1/3 were successful.

Everyone was required to work. Men worked in the camp on their crafts in the workshops or in the kitchen. Male groups worked building roads and in the woods. With women and children, they helped harvest wheat and potatoes. Some women cleaned the camp, did the laundry and helped in the kitchen, watched over small children or cared for the sick in the camp hospital. School-age children had small jobs and they had to learn basic reading and writing.

326 men, women and children died. The most common causes of death were pneumonia, stomach catarrh, enteritis, typhoid fever and typhus, heart failure, etc. Many newborns and infants died. 36 babies were born, practically all weak and undernourished and died shortly after birth. The Lety camp was not an extermination camp, but because of the harsh conditions one-fourth of the inmates died in the camp.

In 1943, the majority of those who survived in the camp ended in transports headed for Auschwitz or Auschwitz-Birkenau.

Valerie Levy

Romano džaniben – ňilaj 2008 **Časopis romistických studií**

Tento časopis vychází díky finanční podpoře Ministerstva kultury České republiky.

Publikace byla financována hlavním městem Praha z Celoměstských programů na podporu aktivit národnostních menšin na území hl. m. Prahy pro rok 2008.

Toto číslo je výstupem z výzkumného záměru č. MSM 0021620825
na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze

Projekt byl podpořen z prostředků Nadačního fondu obětem holocaustu.

Vydává Romano džaniben
Ondříčkova 33, 130 00 Praha 3
tel.: 222 715 947, e-mail: dzaniben@email.cz, www.dzaniben.cz
bankovní spojení: 161582339/0300
Šéfredaktor: Peter Wagner
Výkonné redaktorky: Lada Viková a Helena Sadílková
Technická redaktorka: Eva Zdařilová

Recenzovali: doc. PhDr. Jiří Nekvapil, CSc.
a Ass. Prof. Mag. Dr. Dieter Halwachs

Sazba: Petr Teichman
Tisk: PBtisk, Příbram
Produkcí zajišťuje nakladatelství G plus G, s.r.o.,
Plavecká 14, 128 00 Praha 2
tel: 222 588 001, e-mail: gplusg@gplusg.cz, www.gplusg.cz
Náklad: 600 ks

Doporučená cena: 160 Kč
Roční předplatné: 320 Kč (včetně poštovného a balného)
ISSN 1210-8545

Evidenční číslo podle tiskového zákona: MK ČR E 6882

Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno

Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24.6.1994.